

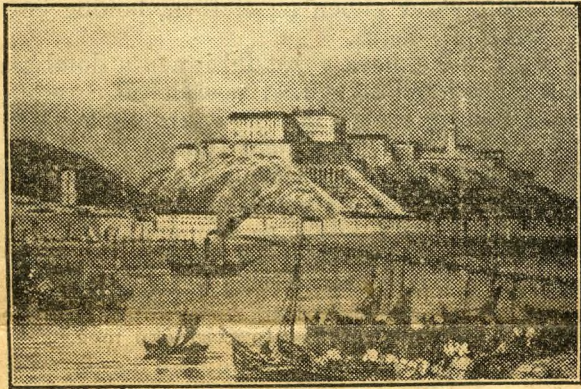

Pesti Albume

IRIA KÁRPÁTI AURÉLÉ

A régi hajóhid pesti bejárója

Pest újjászületése — a mai Budapest alapjainak lerakása — a Buda visszahódítását követő évtizedekre esik. Így hát természetes, hogy a pesti városkép, mint *háttér*, vagy *környezetrajz*, csak a 18. század folyamán bukkan fel és színe-

Buda 1830 táján

sedik ki a magyar költészet történetében. Hiszen a költészet, a »valónak égi mása«, mindig élő mintákhoz igazodik. Ahol nincs város, nem virágozhat ki városi költészet sem.

Régebbi irodalmunk a *vidék* jellemző vonásait mutatja. Balassa Bálint énekeit a *tájköltészet* tipikus elemei szövik át: hegy, erdő, patak, madár, csillag, virág természeti jelenségek. Eppoly, mint az első magyar költő, *Telegdi Kata* verseit, amelyek *Dianát*, a völgyek és mezők vadászát dicsérik, szemben *Pallással*, a várakat és városokat lakó istenasszonnyal. Egyedül *Ilosvai-Selymes Péter Toldi-históriájában* villan meg egy pillanatra (s talán először) Pest képe, a 16. század második felében. Ez a kép azonban — bikakergetésével és tehénvágóhídjával, hol »Miklósnak sok máj adatott vala« — alig jelzett. Elnagyolt és kifejezéstelen. Majdnem olyan keveset mond, mind *Bornemisza Péter* vágó-fájó sóhaj-tása a *Cantio optimában*: »Mikor leszön jó Budában lakásom!« Ha olykor egy-egy vándorlantas meg is említi Budavár tornyait, ezek a tornyok a bizonytalanság kódéba mosódnak. Pest körül pedig két századon keresztül még nagyobb a »költői« homály és csendesség. Egészen 1788-ig, *Gvadányi József* népszerű satirikus költeményének, *Egy falusi nótárius budai utazásának* megjelenéséig. Ezzel a nevezetes költői írással kezdődik másfélszáz év előtt Pest városának szépirodalom-történeti élete.

Gvadányi nótáriusa rendkívül friss, eleven és láttató képet fest a korabeli Pestről, amely akkor még nem az ország fővárosa, de máris feltűnt a vidéki ember érdeklődését és — idegenkedését. Az utóbbi érzés aztán, hol megenyhülten, hol ellenszenvvé fokozódva, szinte napiaink végigkísérhető költészetünk történetén. A jöszemű falusi nótárius részletesen leírja a »Jonathán és Dávid, Castor és Pollux elválhatatlan barátságát« jelképező, Pestet Budával összekötő hajóhidat, amelyen esténként »sok ezren sétálnak« s »enyhülnek fagyossal« (vagyis fagyalattal) és »mandolataiéjvel«, a hidat ellepő árusoknál. A pestbudai fiatalok körében »sok ártatlan szívet tesz itt cinkossá a szerelem«, jól hívják hát e hidat »Labirintusznak«. A sétálók közt »magát sok gavallér cifrán fitogtatja, de soknak erszénye a

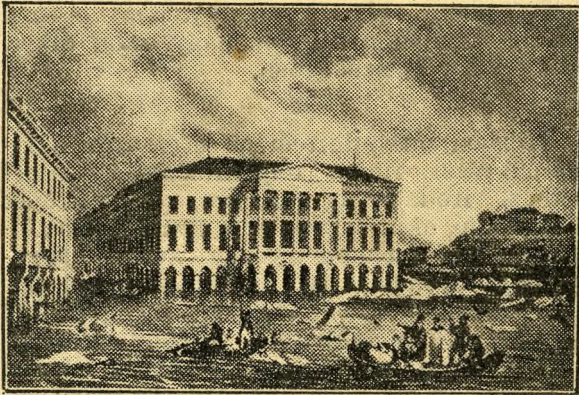
szelet jaggatja«, — jegyzi meg ironikusan a derék nótárius, tanuságot téve arról, hogy a nagyvilág és többszorosítás máig-megraögzött vonása az akkori Pestről sem volt idegen. Igen érdekes, amit Budához viszonyítva mond Pestről:

*Pest Budánál sokkal még mostan ékesebb,
Több méltóság lakja, azért is nemesebb,
Mulatság tárháza, melyért is kedvesebb,
Épületeiben gazdagabb s fényesebb.*

*Bölcs Minerva benne vette a lakását,
A tudományoknak megnyitá forrását,
Tanulók fejére árasztja folyását,
Benne helyezhetvén univerzitását.*

*Minden esztendőben Bellona tábora
Szép térségén fekszik, sorban áll sátora,
Nem kéméltelik itt ágyuja, sem pora,
Fegyver ropegása mint villám, szápora.*

A fejlődésnek indult város körvonalai ezekből a sorokból már lassanként kibontakoznak. De még többet sejtet a pesti »bálház« leírása. A *Hét Elek-torhoz*, vagy *Kurfürst-höz*, azaz a *Hét választófejedelemhez* címzett fogadóban van este a híres maskarabál, ahol mindenki *lárvában* jelenik meg a *táncpalotán*, a Trója pusztulását és Heléna elragadását ábrázoló freskók alatt. Nótáriusunk majd megvakul a »tizenkét kristálylámpások« és viaszgyertyák »villámló« ragyogásától. »Sok magyar sarkantyú itten pengett-zengett«, kiváltképp mikor az új táncot: a *Voltzerist* kezdték keringeni, »ugrás nélkül«. A kép bővül és friss színekkel gyarapodik másnap, amikor a nótárius meglátogatja a pesti *Hetz-házat*, amelyben oroszlan, medve- és bikaviadal folyik — mérszarokutyákkal. Innen kijöve, bámulva nézi az uccán a dámaikat, akik »sokszínű ruhákba öltözve nagy cifrán, valamint a virág, voltak olyan tarkán«. Egész divatrevüt vonultat el az olvasó előtt, jóízű csipkelődéssel emlékeztetve meg a különböző, idegen-névi ruhadarabokról. Végül, sort kerítve a cifra kávéházra is »a Duna hídjánál«, Pest egész társa-

A pesti árvíz 1838-ban

dalmát bemutatja, osztályok és felekezetek szerrint. Tükröt tart »a meghanyatlott és abajdó szívű magyar gavallérokat és dámaikat elé«, akik nemzetietlenségükkel »beszurkozának és bekormozták« nemzetünket. Az *idegen módi* majmolóit neveltségessé teszi s fanyar-csipős satírával pelengézezi ki »a nagyváros kores alakjait«.

Tagadhatatlan, hogy Gvadányi satírájának éle az *idegennyelvű* Pest ellen irányult, amely még sokáig céltáblája lesz a későbbi költők hazafias felbuzdulásból fakadó gúnyolódásainak. De végül ebbe a lenéző hangba némi *reakciós* íz is: a *patriarchális viszonyok* közt élő *vidéki ember*

ösztonszerű tiltakozása a fejlettebb, *nagyvárosi életforma* ellen.

Ilyen részletes, kimerítően teljes városképpel Gvadányi után jóideig nem találkozunk költőinknél. *Dayka Gábornak* 1790-ben Pesten írott verse, a *Nemzeti Öltözék*, csupán az *idegen divatot* ostorozza, annak alapján, amit az uccán látott: »Csak toldasd már, pajtás, hosszabbra ruhádat. Hányd el kalpagodat, csákódat, kucsmádat!« Öt évvel később *Virág Benedek* is csatlakozik hozzá, *Változás* című versével: »Pest-Buda, új csudát, egy új szörnyeteget látni siessetek! Szkihák vére, mi csűf bórben pipiskedel...« Ugyanő a *Szabó Dávidhoz* írott episztolájában azon töpreng: mikép is hagyhatná el egy kis ideig Budát? »Főként most, mikoron szent bérci gyenge tavasszal A legegészségesh levegőt kényemnek ajánlják.« *Virág Budán* lakott, öreg háza ma is ott áll az Apród ucca sarkán, de Pestet egyszer sem emliti. Legfeljebb annyit mond még az idézett episztolában, hogy »hányszor, ó hányszor Gellért szirtos tetejére felállván, Néstem Rákosnak térségét,« — mintha nem is lenne ott alatta a város.

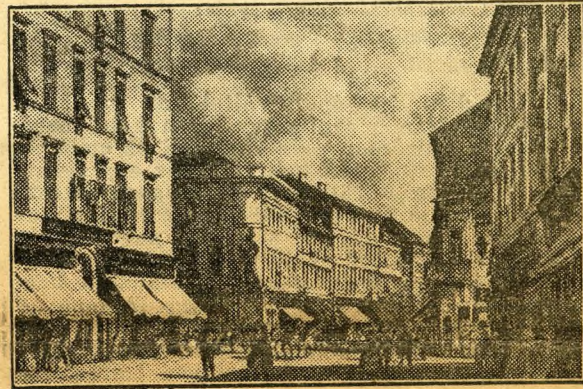
A századfordulót követő első évben szólnak csak meg *Csokonai Vitéz Mihály* lantján a *Pesti dicsősége* éneke, amely ezekkel a biztató sorokkal kezdődik:

*Inkább laknám Moldovába, Bukarestbe,
Mintsem e candra, pénz-sipos fene Pestbe...*

Semmi kedve ittmaradni s »bűdös kőfalak közt poloskákkel élni«, mindenféle »elegy-belegy népek Szodomájában«. Nyersen kimondia Pestről lesújtó véleményét a kávéházak kapesán:

*Hiszen itt minden dicsőség csak abban áll,
Ha az ember locsog, pipál, ül, vagy sétál,
Hörböl pergelt török babot szűk kortyokkal,
Földigérő füstfelleg közt, olyanokkal,
Kik egybegyültek, ezerféle köntös-vázba,
Egy küönös szabadságu pipaházba,
Hol egyhuzamba félnapig is elnézik:
Némely bolond csont-tekéssel hogy' tekézik...*

Milyen találó és mennyire mai ez a realizti-

A Váci ucca Petőli idejében

kus kép. Akárcsak az a másik, amely a korabeli »lokálok«-ról és »dancingok«-ról így emlékezik meg:

*Bál és szála, óh gyönyörű nevezetek,
Mely hatalmas erőn nyitnak tibenetek
Azon kérengő tánc kifejezésére,
Amely tartozik az örüllés nemére...*

A hang itt már nemcsak lenéző, hanem szinte *ellenséges*. Atüt rajta az »egészséges« vidék botránkozása a »romlott« város fölött.

Egy kevésbé ismert deák költő: *Hoblik Márton*, tíz évvel később *Pesti Ut* című versében annál melegebben köszönti a hajnalodó napot, amelyen Pestnek gyönyörű vidéki feltűnnek előtte. »Eltem Éden volt — mondja — az aranyvilágban, Mint Adonisz, oly kegyesen tekintett Számtalan szűz és ha szerét tehette: Lejte utánam a város kerek erdejében, Hol Buda összegyűlt és Pest mulatozni.«

Ez azonban csak lírai hevülés, egyáltalán nem festői hangulat. Alig ad valamit Pestről, amelynek legszebb, mindmáig töretlen színekben ragyogó képét *Berzsenyi Dániel* festette meg 1815-ben. *Vitkovics Mihályhoz* intézett költői levelében. Ime, a nem túlságosan ismert versnek idevágó szakasza:

*Midőn Budának roppant bércfokáról —
Kívánhat-e még többfelét szemem? —
Szédülve Pestnek tornyait tekintem
S a száz hajókat rengető Dunát,
A nagy Dunának tündérkereteit
És a habokkal küzdő szép hidat,
Melyen zsiabogva egy világ tolong,
Midőn körültem minden él s örül
S ujjabb meg ujjabb érzelmre gyujt,
Itt a tanult kéz nagy remekjei,
Ott a dicső ész alkotásai
Az élet édes bájait mutatják
S mindazt előttem testesülve látom,
Amit magamban csak képzelhetek:
Kívánhat-e még többfelét szemem?...*

Milyen megejtő, pompázatos látvány. Mintha minden részletét a költő kigyúló képzelete nagyította volna fel, belenövesztve a *jövőbe*. Aki ma lenéz a Várhegyről, ugyanilyenek láthatja Budapestet. A csillogó, zsúfoló képen száz év múltán is alig kell valamit változtatni. De ami még különösebb: micsoda *Pestért lelkesedő szerete*

fűlik át a *falusi költő* versén, amely a továbbiak során elmélkedésbe mélyül és így dicséri a várost:

*Barátom, a bölcs boldog mindenütt,
Az Hortobágyon, az Pesten, Budán,
Mert ő magával hordja kincseit, —
De boldogabb itt mégis, hol körülte
A nyájas élet hinti kellemit
És szíve, lelke tárgyát lelheti,
Mint hol magába zárva él magának
S csak álma tündér-képét kergeti,
Mint egy vadonban bujdosó fakir.
Rendeltetésünk nem magányos élet
S örök komolyság s elmélkedés,
Hanem barátság és társalkodás
S nem a világi jókat megtagadni,
De józan ésszel vélek élni tudni:
A bölcsességnek titka és jele...*

A niklai remete forró vágyódása tör ki itt a Város után, amelytől sorsa elszakította, hogy falura kényszerítse. Szokatián, meglepő fordulat ez, ép annál a költőnél, aki tele van a berkek, források, zefírek, ligetek és filomélák klasszicizáló természeti képeivel. Berzsenyi episztolája *valóságos ódát zeng* ahhoz a Pesthez, amelyet addig (s még azután sokáig) csak *korholni* vagy *gúnyolni* tudtak költőink, ha mingyárt a legtiszteletreméltóbb indokból is: magyarnak akarván látni az ország szívét, a »német« Pest-Budát. Berzsenyi ugyan később, pesti látogatása után, kissé csalódottan, lehangolva mint vissza Niklára. De rajongó episztolája itt maradt és örök emléket állított Pestnek költészetünkben.

1838 március 13-áról, a *pesti árvíz-katasztrófa* napjáról rajzol sötét-komor gyászképet *Vörösmarty* nyolcsoros verse:

*Éjjel volt, szomoru, mély csend s a hajdani város
Mintegy kísértet, fölkelte kinjaiból.
És hogy látta magát elképtelenítve magától
S feldult uccáin a zabolátlan özönt
S annyi halált és annyi veszélyt s a századig élő
Inségnek kezeit művei hosszú során:
Megrendült fájdalmában s erejének aléltán
Lassu sóhajtással a vad özönbe rogyott.*

A városkép itt époly általános, mint az *Árvizi hajós* drámai strófaiban, de a költő megrendülése mélyén már reszketni érzi az ember a »város fiának« fájó panaszát is. Akár egy fekete lobogó, úgy leng *Vörösmarty* borzongató pátoszú verse a rombadólt Pest fölött, epigrammatikus tömörséggel adva hírt a szörnyű pusztulásról. Ennek a szívszorítóan sötét vedutának könnyedvidám, derűs színekben mosolygó ellentéte *Czuczor Gergely* ártatlanul tréfálkozó életképe: *A falusi kislány Pesten*, ez a rögtönzésszerű frissességgel ható, eleven vízfestmény. Mennyi kedves pajkosság, milyen csupailedelem tréfálkozás melegedik át rajta. Alakjai mögött rajz nélkül is kirajzolódni érezzük — mint sejtetett háttérret — a *biedermeier* Pest képét.

De lapozzuk csak fel *Petőfit*: a »Puszták fia« bizony nem ilyen szelid hangon enyeleg Pesttel. Mennél tovább lakik falai között, annál gúnyosabb zengést kap lantján a város ihletésétől megpendülő húr. A *Boldog pestiek* fanyar öniróniája még hagyján. *Pest* című verse azonban már leplezetlenül elárulja feltörő ellenszenvét s a torzításában is eleven, szatirikus életkép szinte goromba csattanóval teljesedik ki:

*Hidba, Pest csak Pest, tagadhatatlan!
S én Pestnek mindig jó barátja voltam.
És ahol csak kell, hát pártját fogom,
Volt itt nekem sok kellemes napom.
Kivált h' az uccán kóborolhatok:
Az angyaloknál boldogabb vagyok.
Egy óriás-kigyó báméskodásom,
Végig huzódik a népsokaságon.
S aztán itt minden olyan érdekes,
A szív örömeben csak úgy repes.
A vargainasok pofozkodása,
A bérkocsiknak ember-gázolása,
A zsebmetszők, a pörölő kofák
Az embert mind igen mulattatják.
S azt kell még látni, hogyha szép időben
Sétára kél a tarka-barka nő-nem:
Mi szépek ők, mi szépek, teringette,
Elöl kifestve és hátul kitömve.
Hát ahol a dicső arslánok járnak!
Azt nevezem aztán baromvásárnak.*

Nem valami hízelgő kép, annyi bizonyos. Rokkon a Csokonaiéval. De tagadhatatlanul illik a szókimondó *Petőfi*hez, aki különben a Pestre készülő falusi népről se rejtette véka alá véleményét, a *Vidéki vendégekben*.

S most, végére jutva a régi Pestről éneklő költők sorának, emeljük ki még *Garay János Úti képeiből* azt a verset, amely már a jövő felé mutat:

*Érdekes, ékes képt! mely a komoly, őszhaju hajdant
S a vig arcu jelent vásznodon egybeszövöd,
Ott fejedelmi Budát, a polgár Pestet emitten,
Abban régi dicsünk, ebben egy ifju világ.
S mégis testvérek! — »vérek« visszhangzik az ekhó —
S a tetemes Gellért rá »Budapestet« üvölt.*

Pest-Buda ebben a gyenge, de nem minden érdekesség nélkül való kis versben új várossá forr össze s megkapja mai nevét. Vele zárul régi költészetünk »pesti albuma«.